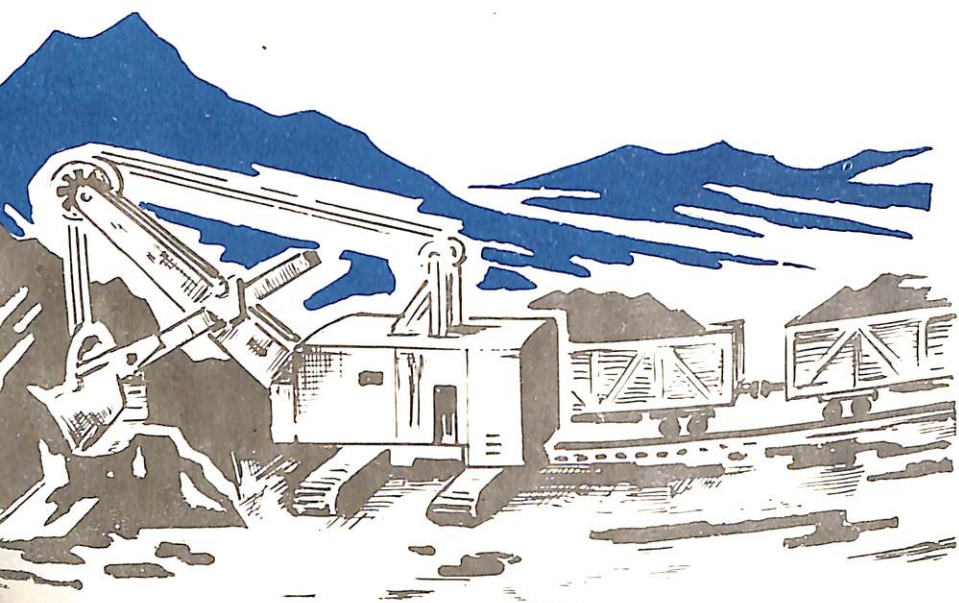

Աբսոլյառոյազու Մախար

Алматы 50

1946 -- 1996

el yag

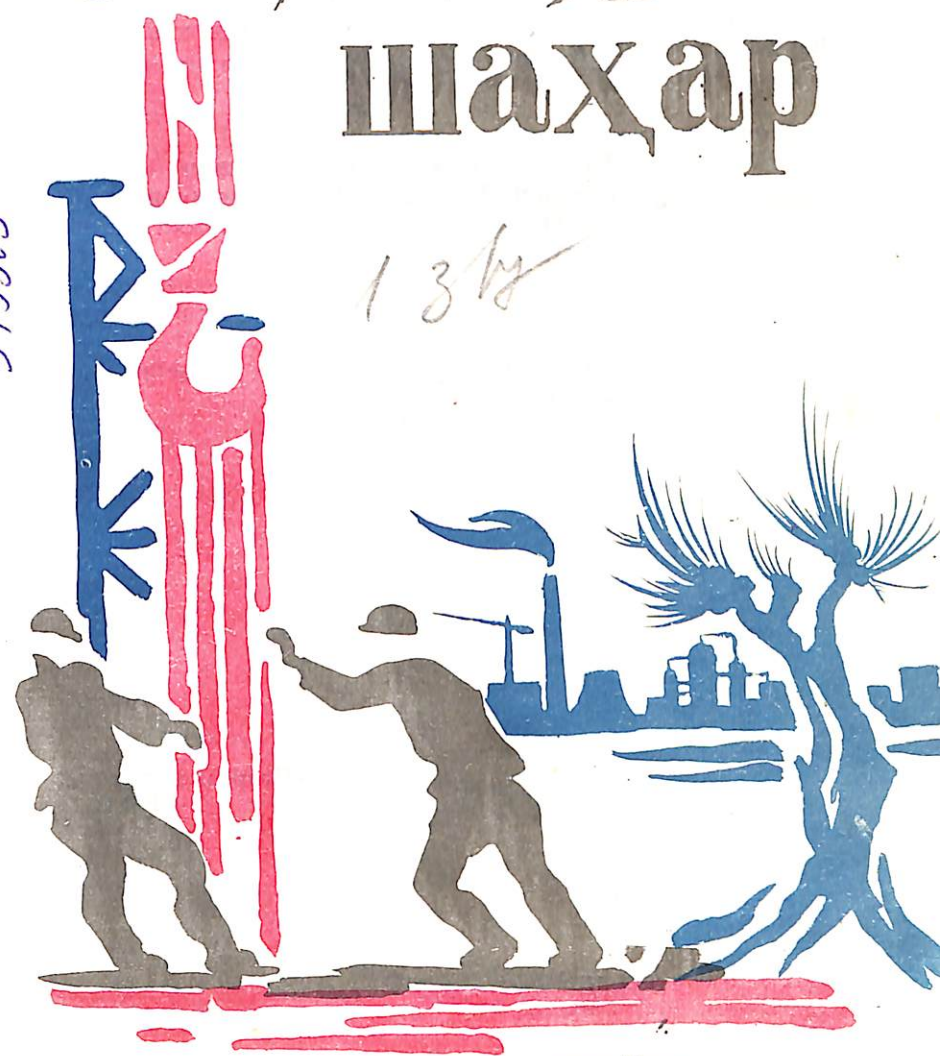
63,3
7-13

А. УБАЙДУЛЛАЕВ В. КОСТЕЦКИЙ

513305

Алматы қаласында шахар

13/8

Ангрен шаҳрининг тарихига оид қисқача маълумотномани ёзишда шаҳар ҳамда вилоят улкашунослик музейлари, шаҳар, вилоят ва республика архив ҳужжатлари ҳамда ҳозир ҳам яшаб турган кишиларнинг эсдаликларидан фойдаланилди.

Рецензентлар:

Анорбоев Т. А. — шаҳар ҳокими
Кўканов А. — шаҳар ҳокими муовини
Царьков А. П. — «Знамя труда» газетаси муҳаррири
А. РАЗЗОҚОВ — «Ангрен ҳақиқати» — «Ангренская правда» газетаси муҳаррири.
Юн А. Н. — ўлкашунослик музейи директори.

**УТМИШГА НАЗАР ТАШЛАБ БИЗ
ЖУДА КЎП НАРСАНИ УРГАНАМИЗ.
ЧУНКИ УТМИШ БИЗГА АЖДОДЛА-
РИМИЗ АМАЛГА ОШИРГАН БУЮК
ИШЛАРДАН САБОҚ БЕРАДИ, ЗЕРО,
БИЗ АЖДОДЛАР РУҲИ ОЛДИДА
ҲАЁТДА НИМАГА ЭРИШГАНЛИГИ-
МИЗ, ОРТИМИЗДА ҚАНДАЙ ИЗ ҚОЛ-
ДИРГАНИМИЗ ҲАҚИДА ҲИСОБ БЕ-
РАМИЗ.**

Ислом ҚАРИМОВ

Ўзбекистон Республикаси Президенти.

«Наврӯз» нашриёти.
1996 йил.

65.9 (БУ-2 Ангрен)
К-72

МАСОФАСИ 50 ЙИЛГА ТЕНГ ЙЎЛ

Бизнинг республикамизнинг жўшқин ва қайноқ ҳаётида ҳар куни катта ва кичик воқеалар юз бериб туради.

1996 йил, бутун республикамиз учун катта эътиборга лойиқ йилдир. Бу йил мустақил республикамизнинг беш йиллик тўйи катта тантана билан нишонланади. Шунингдек, Ҳазрати Алишер Навоийнинг таваллудига 550 йил, ҳалқимизнинг чинакам сардори Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги, биз яшаб, хизмат қилаётган Ангренимизнинг 50 йиллик тўйи байрам қилинади.

Эллик ёш... Бу тарих учун лаҳзаликдир, аммо Ангрен ҳаётида бутун бир даврдир.

1946 йил, 13 июнь куни кончилар қўрғонига шаҳар мақоми берилди. Уша вақтда 20000 аҳолига эга бўлган кончилар шаҳрида йилига 150000 тонна кўмир қазиб чиқарилади. У вақтда шаҳарнинг биринчи уйлари қурила бошлаган, кўмир разрезининг биринчи навбати ишлаб чиқаришга топширилган эди. Ўзбекистоннинг кон ҳавзаси тарихи шундай бошланган эди.

Д. А. Богданович, Г. С. Чикризлов, В. А. Захаревич, Ю. Охунбобоевлар Ангрен кўмир ҳавзаси таъмал тошини қўйдилар. Кимсасиз водийда кончилар шаҳрининг биринчи бинолари, саноат корхоналари бирин-кетин қад кўтара бошлади, минглаб кишилар ўз тақдирларини истиқболи порлоқ ёш шаҳар билан боғладилар.

Бинокорлар дастлабки йиллари ботқоқлик ва қамишзор ўрнида Боғи-Эрамдек гўзал бир бўстон, унинг бағрида азим шаҳар бунёд этиш учун самарали меҳнат қилдилар. А. Ф. Муравицкий, Б. П. Прушинский, Я. Г. Горбунов, Л. И. Гертман, В. П. Семендяев, П. С. Корнев, Я. К. Чуксеев, Н. Т. Донющенко, М. И. Денисов, А. И. Корсаков, Ю. В. Бровкин, И. Д. Братерский, М. Ф. Колп, биринчи кончилар: И. А. Урванов, Т. Ҳасанов, Л. Г. Солнишко, Р. Қорабоев, Ф. Хон, К. И. Лим, А. Маматов, Д. Голубятникова, Ю. Эшбоев, В. М. Марьясов, Х. Алиқулов, кон муҳандислари: Я. И. Гринблат, А. П. Гречушкин, Ю. Рукавишников, А. Д. Лебедков, П. И. Гречушкин, Ю. Рукавишников, А. Д. Лебедков, П. И.

Савченко, Л. М. Нагел, Л. Г. Лернерларнинг номлари-ни илиқ бир туйғу, эъзоз билан тилга оламиз.

Биринчиларнинг анъаналарини Г. Самборский, Д. Зазулин, Л. Терман, А. Голобородько, В. Худик, Г. Шокирзянов, А. Зборивец, Л. Айхеле, Р. Рўзиев, Я. Г. Янцен, Г. Кондратюк, А. Куртасанов, Ю. Смолин, М. Н. Журавлев сингари ўнлаб кишилар давом эттирдилар.

Бугунги кунда Ангрен Мустақил Ўзбекистоннинг энг йирик энергетика ва ёқилғи базасига айланган. Утган 50 йил ичида шахримизда шундай йирик корхоналар қурилдики, улар: «Ўзбекрезинотехника» ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Ўзбекқалинқоғозсавдо» ҳиссадорлик бирлашмаси, «Ангренкулол» ҳиссадорлик жамияти, Олтин қазиб чиқариш корхонаси, Ангрен ва Янги Ангрен ДНЭСларининг довуғи Осие давлатларида ҳам яхши маълум. Жумладан, «Ўзбекрезинотехника» ишлаб чиқариш бирлашмаси конверция ҳисобида республика эҳтиёжини қондира оладиган даражада мудофаа жиҳозлари, шарқ услубидаги калишлар, автошиналар, линолеумлар ва бошқа эҳтиёж маҳсулотлари тайёрламоқда. Шунингдек, «Ўзбекқалинқоғозсавдо» ҳиссадорлик бирлашмасининг бугунги ишлаб чиқариш қуввати ошиб, янги маҳсулотлар: целлюлоза, ДВПлар тайёрлаш сингари хайрли мақсадлар амалда ўз аксини топмоқда.

Ҳозирги вақтда шахримизнинг куч-қудратини ошириш мақсадида ишлаб чиқариш фонди, яъни маблағлардан унумли фойдаланиш чора-тадбирлари кўриляпти. Масалан, кўмир корхоналарини тиклаш ишлари бошланди. Каолинни қайта ишлаш ва бойитиш фабрикаси қурилиши бошланди. Бу ишга чет эл сармоядорларини жалб этаяпмиз. Маҳаллий хом-ашё ва ўсимликлардан целлюлоза олиш тажриба заводи қурилиши ҳамда мебел учун ишлатиладиган толали плиталар ишлаб чиқариш цехи қурилиб, ишга туширилди. Автомобиллар учун «Чотқол-БК» аккумуляторлари ишлаб чиқариш бошланди, Яқин келажакда резина ва кулолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш жадаллаштирилади.

Бозор муносабатининг тараққий этиши, давлат мул-

кни хусусийлаштириш натижасида нодавлат сектори тезлик билан ўсиб бормоқда. Кейинги уч йил ичида 33 та корхона ҳиссадорлар қўлига ўтди. 500 та кичик, хусусий корхоналар ташкил этилди, 51 корхона хусусийлаштирилди, 112 корхона номонополистик корхонага айлантирилди.

Иқтисодий ислохотни муваффақиятли ўтказиш учун ишонч бор, чунки тадбиркорлик секторининг ўсиши саноат ишлаб чиқариш, савдо, маиший хизмат соҳаларида аҳолини ижтимоий ҳимоялаш масалалари олға сурилган.

Шаҳримизнинг келажagini тез ва мутаносиб тараққий эттириш учун мавжуд имкониятга эгамиз. Оҳангорон водийси кўмир ва бошқа минерал хом-ашё захира-ларига шунча кўп эгаки, у водийнинг истиқболи учун мустаҳкам заминдир.

Шундай қилиб Оҳангорон водийсининг ерости бойликлари — Новгарзонда флюорит-голинит-бўёқ учун қўрғошин рудаси, минераллари бўлган Қолмиққир ерости бойлиги ундан мис ажратиб олинади, алуни-т ерости бойлиги ундан алюмин олинади. Лашкерек ерости бойлиги — бу ердаги минераллардан қўрғошин, кумуш ажратиб олинади. Қорамтир кўмиримиз бойлиги олимларнинг ҳисоб-китоби бўйича 2 миллиард тонна атрофида эканлиги аниқланган. Шунингдек, водийда қимматбаҳо металл, мирамир, смармар, гранитлар кўп.

Илмий-текшириш олийгоҳининг мутахассислари томонидан шахримизнинг тараққийёт дастури ишлаб чиқилди. Бу дастурга асосан шахримизда ва унинг қўрғонларида яшовчи аҳолининг фаол ишлаши учун шарт-шароитлар кўзда тутилган. Шаҳарга табиий газ келтириш ҳал этилмоқда. Туркия давлати билан ҳамкорликда каолин фабрикаси қуришга келишилди. Бундай қўшимча корхоналар қуриш Эрон, Қувайт, Ҳиндистон билан ҳам ҳамкорликда ҳал этиляпти. Бунинг натижасида чиқиндихонадаги чиқиндилар қайта ишланиб, улардан кўпгина маҳсулотлар олинади, энг муҳими, шаҳарнинг экологик ҳолати яхшиланади. Бундан ташқари

разрезнинг ички чиқиндихонасини текислаб бог-роғга, маданий масканга айлантириш кўзга тутилган.

Айни вақтда шаҳримизда 135 мингга яқин аҳоли истиқомат қилапти. Республикамиз иқтисодиётининг ривожланишига Ангрен ўзининг 98 фоиз кўмири, 100 фоиз германий хом-ашёси, 27 фоиз электр-энергияси, 100 фоиз канализация қувурлари ва деворбоп плиталари сингари ўнлаб тур маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан муносиб улуш қўшиб келаяпти.

Шаҳримизнинг бойлиги аввало бир оилага бирлашган халқимиз ҳисобланади. Мана шу халқни жипсликка етаклаган, шаҳримизнинг биринчи пойдеворини яратган устозлар номини бугун фахр билан тилга оламыз жумладан, Н. И. Юрин, М. М. Орифжонов, И. Б. Флейшмахер, И. Н. Искандаров, А. Г. Ғуломов, Т. И. Исломов, А. М. Алиқулов, Н. В. Антипин, Х. А. Асатов, Д. К. Бабкин, В. Т. Блюмкин, Б. А. Дудко, К. Т. Зубов, Э. В. Калустьян, А. З. Мусажонов, Ш. М. Османов, М. Б. Бобораҳимов, А. И. Юсупов, Э. Э. Ҳабибов, Ю. А. Югай, А. П. Мотькин, Б. В. Гугушвили, Ш. Насриддинов, А. Собитов, И. С. Сайфутдинов, А. Калининченко, Р. М. Шокирова, А. В. Кузнецова, Н. И. Туаева, С. Ю. Юсупалиев, Д. Е. Цзю, Ю. Э. Гринштейн, С. А. Аброров ва бошқалар эртанги авлод учун яхши мактаб яратган инсонлардир.

Шаҳарнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаёти кундан-кун яхшиланиб борапти. Шуниси эътиборга лойиқки, шаҳарда меҳнатсевар, аҳил, фидойи кишилар яшаяпти, улар эртанги кунга мустақкам замин яратаяпти. Бу ишда биз уларга янги зафарлар, куч ва ғайрат ёр бўлаверсин деймиз.

Т. А. АНОРБОЕВ,
Ангрен шаҳар ҳокими, Олий Мажлис депутати.

ОҲАНГОРОН ВОДИЙСИНИНГ ЖУҒРОФИЙ ҲОЛАТИ.

Дарё-ю жилгалар бўстонга лойиқ,
Мағрур, тик тоғларим дostonга лойиқ
Минг йиллик Илоқнинг довруги бизмиз,
Бағримиз кенглигин билсин халойиқ.

Ангрен шаҳрининг тоғ саноати тумани Ангрен дарёси (тўғрироғи Оҳангорон дарёси) водийсига жойлашган. У шимолий ғарбдан Чотқол тоғи, шимолий-шарқдан Қурама тоғи тизмалари билан чегараланган. Ҳариккала тизма водийнинг шимолий шарқига келиб бирлашади. Тизмаларнинг баландлиги 3600 метрга етади. Водийнинг ўзи денгиз сатҳидан 900—1200 метргача бўлган баландликка жойлашган. У Тожикистон, Қирғистон ва Қозоғистон республикалари билан чегаралашди.

Чотқол тизмаси Чотқол ва Оҳангорон ҳавзалари учун табиий сув омбори манбаи ҳисобланади. Унинг баландлиги 4000 метрга етади. У Жанубий ғарбга қараб 3200 метргача пасаяди. Чотқол тизмасининг шимолий ёнбағри тик. У водийларни тик тушган жарликлар билан ажратиб туради. Унинг жанубий қисми нишоб бўлиб, сувлари тўла сойларга эгадир.

Қурама тоғ тизмасининг узунлиги 150 километргача чўзилган, унинг баъзи жойлари денгиз сатҳидан 3500 метргача баланд. Уртача баландлиги 2500 метр ҳисобланади.

Ангрен дарёси ўз сувини Оҳангорон ҳавзасидан, Қамчиқсойнинг чап бёқинидан олади. Бунинг устига ҳариккала тоғ тизмаларидан келаётган кўпсонли сойларнинг сувлари ҳам унга қўшилади. Масалан, Чотқолнинг чап ёнидан: Боғи-Сурҳсой, Тўғонбошисой, Дукентсой, Қорабоғсой, Ақчасой, Шаввозсой, Қурама тоғининг ўнг ёнидан: Навгарзонсой, Жигаристонсой, Қайрағочсой, Бешсой, Нишбошсой, Гўштсой ва бошқалар. Оҳангорон дарёсининг узунлиги 256 километр бўлиб, шу масофадан сўнг Сирдарёга қўйилади.

Оҳангорон водийсида сув геологик кузатишлар 1909 йили бошланиб, Турк қишлоғи яқинига сув ўлчагич хизмати ўрнатилган. Бу хизмат 1946 йилга келиб

Турк об-ҳавони кузатиш станциясига айлантирилди. 1948 йил бундай кузатиш станциялари дарёсининг йирик жилғаларига ҳам ўрнатилди.

Оҳангорон водийсининг меҳриғиси — ҳар иккала тоғ бағрини қоплаб, яшнатиб турган боғ-роғлари, арчазорлари, доривор ўт-ўланлари, тиниқ сувларию, тоза ҳаволаридир. Мевали дарахтлардан: олма, ўрик, ёнғоқ, олча, олмурут, бодом ва бошқа мевали дарахтлар одамлар ҳаётини енгиллаштириб келган ва шундай бўлиб қолмоқда. Доривор ва шифобахш ўтлари эса соғлиқни сақлаш соҳасида «яшил дорихона» вазифасини бажариб келмоқда.

Бу ернинг ҳайвонот дунёси ҳам ўзига хослиги билан ажралиб туради. Тоғ кийиклари, қўнғир айиқлар, тўнғизлар, бўрсиклар кўплаб учрайди. Йиртқич ҳайвонлардан чиябўри, бўри, ҳатто қоплонларни учратиш мумкин. Водийни тўлдирган парранда ва даррандалар ҳам инсон саломатлиги ва кўнгилхушлиги учун бево-сита ва билвосита хизмат қилади. Илон заҳри, бўрсик ёғи инсон учун шифо бўлса, булбул, майна овози асабни эркаласа, какликлар инсоннинг кўнглини хушлайди.

Табиат билан инсон уйғунлиги ҳаётимиз мазмундир. Бу мувозанат бузилса инсон ҳам, ҳайвонот дунёси ҳам касалликка учрайди. Истибод давридан етиб келган Орол фожиасини унутманг. Бу фожа жаҳон дардига айланган. Бу касалликни енгиллаштириш ниши ҳар биримизнинг олий бурчимиз бўлиши керак.

ВОДИЙНИНГ ЎТМИШИ ВА ҚАЗИЛМАЛАРИНИНГ ҚИСҚАЧА ТАЪРИФИ.

Бугундан гапиргин, сўзни бурама,
Ўтган босқинчилар ҳолини сўрама.
Бойликни биз учун асраб қолибди,
Водий аскарлари Чотқол, Қурама.

Чотқол ва Қурама тоғларининг Сирдарёгача бўлган кенг ва гўзал ҳавзаси милoddан олдин ва милoddнинг XIII-асрига қадар «Илоқ давлати» деб номланиб келинган. Баъзи бир одамлар Илоқ давлатининг пойтахтини Ангрен дарёсининг чап қирғоғида, Облиқ кўп-

ригидан ўтиб, Теловга бурилиш жойидаги қабристоннинг ўрни, у ерни ковласак ғиштлар чиқади, деб фараз қилишарди.

Ҳурматли адибимиз Олим Қўчқорбеков археологик қазилмалардан топилган ҳужжатларга асосланиб мана нима дейди: Илоқ мамлакатининг пойтахти Тункент шаҳри ҳисобланган: баъзи ривоятларга кўра аввал пойтахт Илоқ (ҳозирги Олмалиқ) шаҳри бўлган экан. Бу мамлакат ўз даврида жуда кучли тараққий этган бўлиб, VI—VII-асрларга келиб Шошга қўшилган. Аҳолиси деҳқончилик ва дон маҳсулотлари етиштирувчи, тоғ жойдағилар эса чорвачилик ва турли маъданлар қазини билан шуғулланганлар. Илоқда шаҳар маданияти тараққий этган. IX—X-асрларда бу ерда 17-та шаҳар бўлган. Ундан кейин улар сонин 20 дан ошиб кетган. Шош ва Фарғона савдо йўли Илоқ ҳудудидан ўтганлиги туфайли бу мамлакатда маҳаллий саноат кенг ривожланган. Илоқ мамлакатига қарашли энг йирик шаҳарлар Туркий, Илоқ, Хирожкент, Шутуркент, Обрлиқ (ҳозирги Облиқ) Нўжкатлар ҳисобланган. Мамлакат пойтахти Тункент шаҳри Оҳангорон дарёсининг Совуқбулоқ ва Отчопарсой irmoқлари яқинида (ҳозирги Пскент билан Олмалиқ шаҳарлари оралиғида) жойлашган. Бу шаҳар тахминан 350—400 гектарча жойда бўлиб, ҳозиргача сақланиб келинган районида 50 гектардан ошиқдир. Археологларнинг исботлашларича бу шаҳар милoddгача V-асрда чорвадор қабилаларнинг ўтроқлашуви натижасида ташкил топган, VI-асрга келиб эса Илоқ феодал давлатининг марказига айланган.

Шаҳар яқинидаги Қорамозор тоғидан қазини олинган олтин, кумуш маъданлари туфайли пойтахтда танга пуллари зарбхонаси пайдо бўлган. Бу ерда зарб этилган олтин ва кумуш тангалар ҳатто Норвегия, Швеция каби мамлакатларда ҳам муомалада бўлган. Ривоятларга кўра мисдан ясалган тунука (эҳтимоли тунука сўзи шаҳар номидан олингандир) биринчи бўлиб шу шаҳарда кашф этилган. Бироқ, X-асрда яшаган жуғрофиячилар Истаҳорий ва Ибн Ҳавкалланиннг берган маълумотларига кўра конлардан олинаётган маъдан бойликларнинг ҳаддан ташқари камайиб кетишлари туфайли Тункент инқирозга юз тутиб, сўна бошлайди.

Тарихдан маълумки, IX—X-асрга келиб Илоқ мамлакатида шаҳарлар сони 17-гага етган: Тукент, Нуқат, Обрлик (ҳозирги Облик) ҳам дейилган, Намудлиғ, Даҳқат, Кўҳисим, Туккат, Ҳас, (Ҳаш), Бискат (Пскент), Сомсарсак, Ҳумрак, Гаржард, Сакокат (Шавкат), Панжшаҳ, Балоён, Хирожкент (Харашкент ҳам дейилган), Сикат. Агар шаҳарларнинг номларига эътибор берсак, номларнинг айримлари (Туккат, Сикат, Харш, Панжшаҳ, Нуқат, Пскент) сонлар билан айтилган. Ана шундан ҳам кўриниб турибдики, шаҳарлар сони 20 дан ошиқ бўлган.

Илоқ мамлакатининг тез тараққий этишига унинг жанубий Чотқол ва Қорамозор тоғларидаги қадимги конлар сабаб бўлган. Қизил-олма, Кўчбулоқ, Оқтурпоқ, Сартабуткон қазилмаларидан олтин, Унгиркон, Ферузакон деган жойлардан феруза, конимансур, қоратошқўтон, кон, сойлардан эса кумуш, металллар қазиб олинган. Биргина Обрлик шаҳри атрофидаги конларда кўп миқдорда олтин ва кумушлар қазиб олинган. Верганлиги туфайли бу шаҳар ҳудуди XV асрга келиб кенгайиб кетган. Шаҳар Фарғонага ўтиладиган йўлнинг ёқасида бўлганлигидан савдо ишлари ҳам яхшигина ривожланган. Бу мамлакатда маҳаллий саноат, деҳқончилик билан бир қаторда фан ва маданият ҳам тараққий этган. Тукент, Хирожкент, Мингтепа харобаларидан топилган ҳар хил маданий ёдгорликлар бунинг исботидир. Илоқлик машҳур табиб ва тарихчи олим Шарофуддин Абу Абдулло Муҳаммад Илоқийнинг Байрут, Искандария ва Миср кутубхоналарида сақланаётган тиббиёт ва тарихга оид ўнлаб китоблари мавжуд. Шунинг ўзиёқ янги Ангренни қураётган ёшларнинг фахрланишлари учун етарлидир.

Мустақиллик шарофати билан кўпгина булоқларнинг кўзлари қайта очилди ва очилмоқда. Бизларга тарихдан маълум, бобокалонимиз соҳибқирон Амир Темур халқларни қийинчиликлардан қутқариш ва Ислам динини қайта тиклаш билангина эмас, оёғи етган ерларда турли обидалар, зиёратгоҳлар, ҳатто шаҳарлар ҳам қурдирган. Ушандай шаҳарлардан бири ипак йўлига жойлашган Шоҳрухия эди. 1995 йилнинг ёз ойларида Тошкент вилоятининг қатор шаҳар ва туман-

ларида «Амир Темур юрган йўллар бўйлаб» халқаро илмий экспедиция сафари уюштирилди. Унда профессор ва доцентлар, ёзувчи ва шоирлар иштирок этдилар. Қўйида экспедициянинг вилоят бўйича раҳбари, тарих фанлари номзоди М. Мирзаев, экспедиция раиси Ф. Ашрафхўжаев, вилоят «Ёдгорлик» жамияти раиси М. Мирсоатовлар сафар чоғида тўпланган Шоҳрухия шаҳри ҳақидаги айрим масалаларни шундай ҳикоя қилишди.

Амир Темур ўз вақтида шаҳарлар ҳам бунёд этган. Хусусан, Тошкент вилоятининг Оққўрғон туманидаги «Шоҳрухия» шаҳри шулар жумласидандир. У 1392 йили қадимги Бинокат шаҳри ўрнига ўғли Шоҳруҳмирзо (1377—1447) шарафига қурилган. Шаҳар асли милодий VII асрларда вужудга келган. Сомонийлар, Қораконийлар даврида ҳунармандчилик ривожланган бўлиб, 1218 йили Чингизхон уни вайрон қилган. Шунингдек, 50 минг кишини асирга олган. XIV—XVIII асрларда бу ер Мовароуннахрнинг шарқидаги муҳим шаҳар-қалъаси ҳисобланарди. У, Сирдарёнинг ўнг қирғоғига, Оҳангорон дарёсининг Сирдарёга қўшилган ерига яқин жойлашган бўлиб, Бобурмирзо бу шаҳарни ўз асарларида бир неча бор тилга олиб ўтган. Шоҳрухия Темур ва темурийлар даврида машҳур савдо ва ҳунармандчилик маркази бўлиб, бу ерда кулолчилик, шишачилик, қайиқсозлик каби соҳалар ривожланган. 1404 йилда Хитойга юриш вақтида Амир Темур қўшинларининг бир қисми шу ерга келиб қишлаган.

Тошкент вилоятининг барча шаҳар ва туманлари, қадамжолари соҳибқирон Амир Темурнинг номи билан боғлиқдир. Пскент, Паркент, Оҳангорон, Олмалиқ сингари ҳудудлар шулар жумласидандир. Хусусан, Оҳангорон ҳам Темур келиб кетган муқаддас жойдир. Форсийдаги Оҳангорон туркийда темирчилар шаҳри деб аталган. Унда турли маъдан конлари бўлиб, Темур қўшинларининг қурол-аслаҳлари учун хом-ашё сифатида фойдаланилган.

Тошкент шаҳрининг эски шаҳар қисмида (ҳозирги янги бозор рўпарасида) Амир Темур томонидан бунёд этилган «Шоҳ Азиз Авлиё Жоъме масжиди» ҳам бор. Масжид Амир Темурнинг устози шарафига қурилган.

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, Амир Темур қаерда бўлмасин, қаерга бормасин ўзи билан яхши из қолдирган. Қурилишлар бунёд этган, ободончилик ишларини ривожлантирган. Бу биз учун ва келажак авлод учун катта мактабдир.

ЎЗ АСЛИНИ ТОПГАН РИВОЯТЛАР.

Одамга ёқимли тоғнинг ҳавоси,
Асабни эркалар қушлар навоси.
Узоқ ўтмишнинг суҳбатга чорлар,
Қояда суратлар галереяси...

Тарихдан маълум, Оҳангорон водийси ўша, ибтидоий жамиятдан бошлабоқ инсон яшайдиган қароргоҳлардан бири бўлиб келган. Кўлбулоқ қароргоҳи асрлардан буён қанчадан-қанча олимларнинг эътиборини тортди келмоқда. Бу жой шахримизнинг Соғлом қишлоғи юқорисига жойлашган. Бу ноёб қароргоҳ ЮНЕСКОнинг қўриқхонаси деб эълон қилинган. Ўзбекистон Фанлар Академияси ёш олимларни тайёрлаш учун ҳар йили ёз ойларида қазилма ишларини шу ерда олиб боришади. Бу жой археологлар учун битмас-туганмас манбаъ ҳисобланади.

Шаҳримиздаги «Ўзбекрезинотехника» ишлаб чиқариш бирлашмаси қурилиши бошланган 1972 йилнинг ёзи эди. Кўлбулоққа Ўзбекистон Фанлар Академиясининг археологлар бригадаси (бригадага бошлиқ бўлиб Мирвоҳид Қосимов) келганди. Ўша вақтда мен шаҳар ўлкашунослик музейида директор эдим. Мирвоҳид Қосимов машина юбориб, бизларнинг келишимизни илтимос қилди. Музейнинг катта илмий ходими Олег Михайлович Ростовцев, илмий ходим Анатолий Петрович Царков уччаламиз етиб бордик. Мирвоҳиднинг йиғитлари ишлашаётган экан. Салом-аламдан сўнг, бизнинг йиғитларимиз ҳам ишга киришиб кетишди. Мирвоҳид мени чодирлар ёнига бошлаб борди ва «Агар ваъдаларида туришса бугун Яҳё ака билан Галина опа келади» дея чодирларни кўрсатди.

Ҳа, олимлар ўз ваъдаларида туришиб, соат 12 ларга яқин етиб келишди. Биз Мирвоҳид Қосимов билан пенсов чиқиб уларни кутиб олдик. Мирвоҳид мени улар билан таништирди. Кейин Галина опа ва Яҳё ака-

ни ўз чодирларига кузатиб қўйди. Сўнг шофёрни чақириб шундай деди:

— Қозоқовул эсингдами?

— Эсинда.

— Эсингда бўлса у ерга бориб бой отани топ-да, «Мирвоҳид аканинг меҳмонлари келишибди, вақтингиз бўлса ўзингиз ҳам чиқар экансиз» дегини.

— Бой ота деганингиз домлани танийдими?

— Утган йили келганимизда учрашиб қолишиб, қимизхўрлик қилинган. Ўзи ўқиган, каттароқ ишларда юрган, ақлли кўринадиган, Сталиннинг жазавасига тушиб зўрға қўтилиб қолган экан. Кеча шу ердан ўтаётди Яҳё акани сўраб қолди. Мен у кишининг келишини айтиб, қимиз буюрган эдим.

— Қимизни сўрайми?

— Йўқ, ўзи билади. Тезроқ жўна.

Шофёр кетиши билан бу ерга етиб келган ошназ «Сўраган экансиз», — деди Мирвоҳидга.

— Мана бу столни тузанг, дастурхон ёзиб туринг. Улар чиқинса чой киритинг, — деди Мирвоҳид. Кейин чодирдан чиққан олимларни кўриб столга бошламоқчи бўлди. Аммо, улар иш бошига йўл олишди.

Мирвоҳиднинг бошлаган иши охирига етиб қолган эди. У очилган қабрининг ёнига тушди. Марҳумнинг скелети бўйи-басти билан чўзилиб ётарди. Унинг ёнида найзанинг учига ўрнатадиган ўткир қоплама ётарди. «Бу йиғит баҳодирқомат солдат бўлган», — деди. Мирвоҳид, ўша найзанинг учини олиб Галина опага узатар экан. Галина опа уни ҳаяжон билан айлантириб кўрар экан, «Мана, домла бобокалонларимизнинг бизга ўтмишдан қолдирган совгалари», — дея уни Яҳё акага узатди. Академик Яҳё Ғуломов ҳам уни синчковлик билан кузатиб қўшиб қўйди:

— Бундай совгалар инсонлар ҳаётининг китобларидир. Шулар бўлмаса бизлар ўзимизнинг уларга нисбатан шунчалар юксалиб кетганимизни қаёқдан ҳам билардик.

— Шундайку-я, — деди Мирвоҳид. — Найза ясашнинг ўзи ҳам, унинг учига ўткир қоплама кийдириш ҳам инсон фикрининг тараққиёт рамзи. Бироқ бу та-

раққиёт нима учун одам ўзларининг босқинлаштиришидан бошланган?

— Нонложликдан, мажбурликдан шундай бўлаяпти, — деди академик. — Мана қарап, мана шу қабрда ётган паҳлавон йигитни аскар бўлган, жангда ҳалок бўлган деяпсиз, шундайми?

— Шундай.

— Шундай экан, нима учун мана шу ҳалок бўлган аскарнинг уруғлари ўзларининг тонган бойликларини бошқа уруғларга ҳимоясиз тошириб қўйишлари керак. Истасангиз, истамасангиз ҳам ўзини ҳимоя қилган уруғ ўз душманига қарши қатъийроқ нарса ўйлаб топишлари керакми, йўқми? Албатта керак. Демак, нонложликдан пайзанинг учига ўткир нарса ўриятган. Бу нобоп усул халқлар орасида мусобақага айланиб, атом қуролигача етиб келди. Одамнинг ақли-дроки буни, даҳшатли қуролни тўхтатишга қодир, аммо...

Академик Ғуломов шундай деди-ю, анча жимликдан сўнг, яна нималар бор, деб сўради. Мирвоҳид қабрдан худди тувакка ўхшаган иккита идиш олдди. Яна катта-кичик суякни олиб шарҳлаб берди. Унинг айтишича идишларнинг бирида дон, иккинчисида сув бўлган. Суякларнинг бири ёш молнинг суяги, иккинчиси бу қўзнинг суяги. Уша даврдаги дафн маросимида бу нарсаларни қўшиб кўмиш олат бўлган экан. Ҳамма нарсаларни сақлаб турарди. Галина она сукутни бузиб, «Бизнинг Мирвоҳид бахтли олимларимиздан, қаерга қўл урса янгиликнинг устидан чиқади», — деди. Шу пайт ошхонадон ошпазнинг овози эшитилди. Мирвоҳид ҳамманн овқатга таклиф қилди. Ишчи-ёшлардан кимдир ёнида юрадиган магнитофони буради-да, ашулани янгради юборди. Бу хонада «Қашқарнинг жувонлари» деган қўшиқни маромга етказиб қўйларди. Ҳамма булоқнинг муздай сувида ювиниб, нафас ростлади. Магнитофони қўйган йигитнинг дўсти порози оҳангда тўнғиллади.

— Бошқа куй ёзмаганмисан? Қачон қўйсанг «Қашқарнинг жувонлари» ўзларини кўз-кўз қилишгани қилишган, Нима, Қашқарда қиз бола қуриб кетганми?

— Билмайман, — деди магнитофон эгаси. — Меннинг

эшитишимча Қашқарда қиз боладан жувонлар қиммат турармиш. Ахир бу ҳаётнинг тескариси-ку.

— Шу сўзнинг рост бўлса чинакам ҳаётнинг тескариси. Аммо ҳар нарсанинг бир сабаби бўлиши керак. Чунки сабабсиз оёққа тикан кирмайди, дейишади. Бу жумбоқни домлалардан сўра.

— Ёшлар ишдан эмас, қизлардан сўрашаяпти, деб кулишмасмикин?

— Кулишмайди, сўрайвер.

Ҳамма овқат билан банд. Чодирдаги катта стол орақасида олимлар, Мирвоҳид ва Ростовцевлар ўтиришибди. Қираверишдаги пойгакда ишчи-ёшлар. Соцлари тўзғиб кетмаслиги учун пешонасини боғлаб олган магнитофоннинг эгаси ийманиброқ савол қилди:

— Ҳурматли домла, мен Қашқарда қизларга нисбатан жувонлар қиммат турармиш деб эшитдим. Шу гаплар ростми? Агар рост бўлса унинг сабаблари нималардан иборат?

Яҳё Ғуломович бу саволни эшитди-да, анча вақтгача жилмайиб турди. Кейин жавоб қилди:

— Шундай ривоят мавжуд болам. Бу нарсалар ўтмишдаги китобларда ҳам ёзилган. Бизларда унинг исботи йўқ. Шунинг учун ҳам ривоятга айланиб қолган. Унинг сабаблари қуйидагилардан иборат. Келинг, узоққа бормайлик-да — Сиз ишлаётган таниш, Қўлбулоқ қароргоҳидан мисоллар келтирайлик. Бир вақтлар мана шу жой каттагина кўл бўлган. Ибтидий жамиятнинг одамлари кўл атрофида яшаб, тошдан қурол ясашган. Мана шу биз яшаб турган жойдан 200 метрча юқорида ўша ибтидий одамларнинг қурол ясайдиган устахонаси бор. Ундан сал нарида ўша одамлар томонидан қояга солинган суратларни кўрасиз. Худди ана шу одамлар Қўлбулоқнинг атрофига яширишиб, ҳайвонларнинг сув ичишга келишларини кутганлар. Шўри қуриган ҳайвонлар уларнинг оломонига учраб емиш бўлишган. Бундай овга катта-кичик баравар қатнашишган. Ана шундай қийинчилик даврда йигитлар уйланишни, қизлар эса эрга чиқишни унутишиб, ўз хусусиятларини йўқотиб қўйганлар. Бу ҳол одамлар орасида қаттиқ ваҳима уйғотади. Хўш, бундан буёғига одамлардан наса тарқамайдими? Инсоният ўзи

охирига етдими, деган умидсизликлар кучаяди. Шунда уруғ бошлиқлари бир ерга йиғилиб инсонларга хош чора топишади. Улар лойдан одам ясаб, хумдонда пиширишни таклиф қилишади. Бу таклиф амалга ошгач уни, яъни куёвтурани сўлим жойга ўрнатиб, муқаддас даражасига кўтаришади. Эрга чиқинни истаган қиз бола бу муқаддас жойни зиёрат қилиб келади. Ундан қайтган қиз гул-гул ёниб ўзининг турмушга чиқишга тайёр эканлигини эълон қилади. Шу йўсинда онла қуриб, бола-чақали бўладилар. Билсангиз, шарқий Туркистонда ҳам, Фарбий Туркистонда ҳам турмушга чиққан қизни жувон дейишади. Ёши катта бўлса ҳам турмушга чиқмаган бўлса уни қиз бола дейишади. Қашқарнинг жувонлари деганда турмуш қурган ёшлар назарда тутилган.

Шу пайт самосвал ҳайдаб келган шофёр машинасини чодир ёнида тўхтатиб, кабинадан чиқди ва «Мирвоҳид ака ким бўлади?» — деб сўради. Чодирдан чиққан Мирвоҳид «Мен», — деб ўзини таништирди. Шофёр Мирвоҳиднинг қўлига буюм бериб, «Мана бунини олиб келгандим», — деди. Довдираб, ўзини йўқотиб қўйган Мирвоҳид «Кетмай туринг, азизим, ҳозир, ҳозир», — дейди-да, чодирга отилиб кириб «Мана устоз, ҳозир Сиз айтган куёвтуранинг позиги», — деди.

— Вожаб, вожаб, — қичқирди академик Фуломов. — Галина, мана бунга қара, ахир бу биз айтаётган ривоятнинг асли-ку.

Улар ёш боладай, гўё, дадасидан мўмайроқ ҳайитлик ундирган боладай қичқирингари, севинишарди. Кейин довдираб: «Қани, ким олиб келди, бирга боринглар, қолдиқларини ҳам олиб келинглар», — деб буюради Мирвоҳидга. Мирвоҳид, Ростовцев яна иккита ишчи билан ўз машиналарида самосвалнинг орқасидан эргашади.

Улар анчагина туриб қолишади-ю, аммо қуруқ қайтишади. Айтишларича тупроғи кавланган жойда ҳам, тупроғи тўкилган жойда ҳам бирор бутун нарса қолмаган, ҳамма нарса эзилиб, кукунга айланиб кетибди.

— Ҳечқиси йўқ. — деди академик Фуломов. — Бизнинг қўлимизда ривоятнинг исботи бўлган поэтик далил бор.

Энди у Фаиллар академиясининг фондига сақланади.

Ички Галия она ушлаб турарди. Ростовцев ҳазил қилиб: «Бу нарса Галия онанинг қўлида чирочли кўринар экан», — деди. Бундай ҳазилдан Галия онанинг ўзи ҳам роҳат қилиб кулди ва «Бу муқаддас нарса, унга таъзим қиламан. Бу бўлмаганида сенлар ҳам бўлмадиларинг», — деди. Бу жавоб ҳазилдан кўра ҳақиқатлиги сезилиб турарди. Шундай бўлса ҳам одамлардан кулгу эшитилди.

Яҳё Фуломович гапни якунидаб «Ана ўғлим, «Қашқар жувонлари» қўшигингизга энди тушундингизми?», — деди. Пигитлар домлага миннатдорчилик билдириб турарди. Бой ота отидан тушиб Яҳё акага юзланди.

• БРОНЗАДАН ЯСАЛГАН ОЙНА.

Дуркун жононанинг қошлари қора,
Севганига етолмай юраги пор.
Ҳаётдан ҳаётин афзал кўрибди,
Ўлимга тик қараб мағрур дилдора.

Бой ота деган киши олтиншдан ошиб қолган, қора камзул, қора шим ва маҳси-калпик кийиб, дўпписин устидан қалпоғини қўндириб олган семизгина киши экан. Мирвоҳид у билан саломлашди-да, отанинг эгаридан хуржунини олиб чодирга кирди. Бой ота отанинг олдинги оёғини тушовлаб «Ана, энди ўйнаб юравер», дегандай сағрисига шапатилаб қўйди. Унинг ёнида турган Яҳё ака миёнгида кулиб: «Қани, Сотбой чодирга кирайлик», — деди. Бой ота ўйланиб туриб: «Ута димгуй», — деди. Яҳё ака қандай таклифнинг бор, дегандай қараб турарди. Уни сезган Сотбой ота жавоб қилди: «Палатканиг ўтов эмасгўй. Утовнинг чанғдарағи биёик, керагаси кенг, иши салқин бўладигўй. Палатканигдан дала тузик, ҳадемай салқин туседи».

Яҳё Фуломов Мирвоҳидни чақириб: «Анави сунага жой қилинг», — деди. Шундан сўнг ўзининг палатасига йўл олди. Мирвоҳид булоқнинг ёнигасига кимлардир ва қачонлардир қуриб кетган баланд ва тўрт бурчакли равон супанинг бир четига олач: ёпди-да, ўзининг кўрмасини кўрпача ўрнида тўшаб, Бой отани таклиф қилди. Мен Бой отанинг ёнига ўтиб, уни гапга солдим: «Энингга қараганда сиз Қатағоннинг қаҳридан зўрра қутулганмишсиз? Нима, каттароқ хизматдамингиз?»

— «Жўқ»,—деди у қатъий. Кейин сўзини давом этказди: — «Кунларнинг бириде исполком раиси ёнига кириб бизде мусулмонимиз, биздеде гўй бор, ала бор. Уси маъракани ўз адатимиз бўйише ўтказиши ушун биран бир мўлдани бизга биркитиб кўйишигиз дедим. У, хўи деганди. Эртаси кунни биттаси келиб партия сиёсатига қарши нима қилмоқчисан, — деб дўқ қилди.—Усиндан икки кун кейин уси бастиги келди; жаврай берди. Бир кўй бериб қутулдим. Ақидаларни биладиганлар аз қалажатар, Минов академик Фуломов кўп билимдон одам экан. Утган жили танисип, талай нерсени сўраб алған эдим. Қуръоннинг оятлерини шала ўқир эканман, ўсини сўраб билиб олдим. Уни мен ўзимга иир деб қабул қилдим, Буни Фуломов билмасе-да, журегимдең биллиб журамин. Мана бугун жана энгемесине келдим. Билмаган нарсаларимни сўраб биллиб кетем».

Шу пайт Яхё ака билан Мирвоҳид чодир ёнида кўринганди. Бой ота овоз қилиб: «Кўржинди ала келши»,—деди Мирвоҳидга. У. хуржунни елкасига ташлаб Фуломовга эргашди. Бой отанинг ёнига келиб хуржунни елкасидан олиб унинг олдига кўйди. Ота—унинг биринчи кўзидан қимиз куйилган мешини, иккинчи кўзидан аёқни (ёғоч тоғора) чиқарди. Кейин қоғозга ўралган бир килодан ортиқроқ келадиган тош қандни ва бир кило келадиган думбани, ундан кейин чўмични, катта пиёлани чиқариб ёнига кўйди. У ҳамманинг кўз олдида думбани тўғраб, қандни ҳам, думбани ҳам аёққа солди-да, ёнидаги мешдан қимиз куйиб тўлдирди. Кейин мешнинг оғзини боғлаб Мирвоҳидга қаради-ю, «Усини, минов булоқ сувина тастаб кўйиши»,—деди.

Мирвоҳид мешни олиб кетгач, Бой ота ёнидаги чўмични олиб қимизни шопира бошлади. Анча вақт шопиргандан сўнг аёқдаги қимизнинг бети сариёғ куйилгандай йилтиллаб қолди. Айтишларича яхши қимизда 7 даражагача спирт бўлар экан. Худди ўша спирт қимизга солинган думбани эритиб юборди. Унга солинган қанд ҳам қимизнинг ўткирлигини енгиллаштириб турар экан. Бой ота ёнидаги пиёлани кўлига олди-да, бу ерга келган йигитга бериб, «Бор, ювиб акел»,—деди. Йигит пиёлани ювиб олиб келди. Бой ота «Бисмиллоҳир Раҳмонир раҳим» деб чўмич билан пиёлага

қимиз куйди. Уни Яхё акага узатиб «Мана оқсоқол, бастаб беринг, кўнглигиңиз айпадек тиниқ ва равшан бўлсин» деб ният қилди.

Шу пайт Мирвоҳид Қосимов супанинг бизлар ўтирган жанубий бурчагини кавлашни буюрди. У гўё бир нарсани излаётгандай ишонч билан раҳбарлик қиларди. Қимиз тўлдирилган пиёла иккинчи бор айландики, Мирвоҳид ўз навбатини ўтказиб тураверди. Бу пайтда Ростовцев қимизнинг градусига қаноат қилмай, ўз маслакдошлари билан яримтани тушириб олишди. Улар навбати келганда қимизни ҳам қайтаримасди. Мен Мирвоҳиднинг ёнида турардим. Суна бурчагининг устки қатламлари олингандан сўнг кўмилган одамнинг бош чаноғи кўринди. Уни яна бироз кавлашди. Мирвоҳид бош чаноқни бўйишдан ажратиб олди. Бу ерга етиб келган Галина опа чаноқни Мирвоҳиднинг кўлидан олиб, «Мана ҳақиқий туркнинг чаноғи мана шундай бўлади», — деб кўз-кўз қилди. Кавлашга ёрдамлашаётган бола: «Домла, нега бу одамнинг боши бору, танаси йўқ?» — деб савол қилди.

— Чунки бу қарияни ўтказиб кўмилган. Танасини энди кўрасан, кавлайвер,—деди.— Дарвоқе, бу қабр жудаям қадимий бўлгани учун унинг қовурғалари эзиллиб кетганди. Йигитлар яна бироз кавлашди-да, ҳайратдан «Бу чолнинг оёқлари ҳам йўғ-у», — дейишди. Мирвоҳид тупроқларни қил чўтка билан тозалаб пастроққа тушганди. Чолнинг оёғи тағида бошқа одамнинг боши ётганлигини сездди. Мирвоҳид ҳаяжонланиб уни каттароқ очди-да, «Бу, куйдириб кўмилган аёл-ку» — деди. Кейин унинг кўз гардишларини бармоғи билан силаб кўриб, «Эй, шўхи пари, нега ундай қилдинг, бироз чидасанг бўлмасмиди, тангри таоло вақти етганида ўз тенгинг билан топиштирардику» деб ачииди.

— Нималар деяписиз домла, кимга ачинаписиз? — деб сўради пешонасини танғиб олган магнитфонли йигит.

— Мана шу кўз олдингизда ётган паризоднинг ёши 18—20 лар ўртасида бўлган. Аммо унинг эри уруг бошлиғи бўлган бўлиши мумкин. Аммо ёш жувон эридан кўнгли тўлмаган. Биронта жазмани билан ўйнаган бўлиши мумкин. Оқибатда сир очилиб қолиб, бул шўх-

парини қаттироқ жазолашган. Ниҳоят ёш жувон ҳаётдан кўз юмган. Кейин уни куйдириб кўмишган.

— Куйдирмай кўмишса бўлмасмиди?

— Ким билади дейсан, ўша замоннинг қонуни—қондаси шундайдир. Бевафо аёлнинг гуноҳи катта, уни тиррик дунёнинг ўзи тузатмаса нариги дунё қабул қилмайди, деган тушунча бордир балки, ҳар қалай бошқаларга ўрнак бўлсин учун ҳам куйдиришгандир.

Мирвоҳид оғзи билан гапириб, қўли билан ишларди. У, аёл ётган ерни каттароқ очди-ю, марҳумнинг кўкрагига қўйилган буюмни олиб ҳайратдан ўтириб қолди. У ҳадеб «Водариг, водариг!» дерди. Аёлни кўкрагига қўйилган буюм бронзадан ясалган ойна эди. Бундай ойналар фақат замон катталари ёки уруғ бошлиқларининг хотинларидагина бўлиб, у ўша хотиннинг мулки ҳисобланарди. Мирвоҳид боши айлангандай гандирақлаб ўрнидан турди-ю, ойнани олиб, «мунни қаранг устоз, мунни қаранг, неча йилдан буён қидирган нарсамиз шундоққина оёғимиз тагида ётган экан, экан», — деди.

— Офарин, офарин, — деди Яҳё Ғуломович суянганидан. У Галинани чақириб севинчини айтиб адо қилолмасди. Галя опа келиб Мирвоҳидни ўпиб олди. Яҳё ака бўлса бир кунда иккита ривоятнинг ўз аслини тоғишини қаранг. Ун йиллаб қилинадиган иш бир кунда битса-я. Офарин, офарин, — дерди нуқул.

Ангренда Қўлбулоқдан бошқа тарихий жойлар ҳам бор. Улар Эртош қишлоғи тепасидаги муғхоналардир. Уларни фақат кўриш, зиёрат қилиш керак. Археологлар учун у ерда қазилма манбалари йўқ. Мен Ўзбекистон Фаиллар академияси фондига қўшилган икки фаил ютуғининг иштирокчиси ва гувоҳи бўлганим билан фахрланаман.

ҲУНАРМАНДЛАР

Меҳнатда ўзингга бир мактаб ярат,
Ҳунаринг бобнда янгилик тарат.
Раҳматлар айтишини иқтидорингга,
Нуроний кексалар назарин қарат.

Ҳунармандлар: кулоллар, бинкорлар, дурадгорлар, темирчилар, заргарлар, уламою-фузалолар, шой-

ру-носирлар, домлаю-имомлар ҳар бир давлатнинг битмас-туганмас бойлиги, маданий-тарихий мулки эса унинг чеҳраси, қиёфаси ҳисобланади. Босқинчилар қайси мамлакатга бостириб киришдан олдин унинг ўша мулки-миқдорини кўз остига олиб қўйган бўлади. Босқинчилар ўз ниятларини амалга оширгач, биринчи навбатда ер усти бойликларини — ҳунармандлар яратган ноёб буюмларни талашади. Унинг олимлари томонидан ёзилган қўлёзмаларни олиб кетади. Ҳатто, ҳунармандларни ҳам ўз юртларидан сургун қилишади.

Масалан, Чорроссияси Утра Осиёни забт этганида биринчи навбатда унинг хазиналарини ўмарган. Айниқса, бу ишлар «озодлик, тенглик» — деган сохта шпорниқобида иш тутган советлар даврида яққол намоён бўлган. Хоразм, Қўқон, Бухоро хонликларининг хазиналари ўша большевиклар айтганидай ўзбек халқининг эҳтиёжлари учун эмас, москвалик ҳукмдорларининг иш-таҳаларини қондирган.

Совет даврида тузукроқ хизматда бўлганлар Москвага бориб, мабодо бирон музейга ёки кўргазмаларга кириб қолишса, ўзимизнинг ҳунармандларимиз тайёрлаган нодир буюмларни кўриб кўзларига ёш олар эканлар. Мен ўзим 1952 йили Ангрендан муҳаррирлар малякасини ошириш 3 ойлик курсида ўқиётганимда бундай аҳволнинг қурбони бўлганман. Кўргазмаларнинг бирига борганимизда (у, Москванинг Горький боғида ташкил қилинган эди). Бухоро ва Хива ҳунармандлари тўқиган ипак гиламларни, зарбоп тўнларни, зардўзи дўппиларни, Бухоронинг феруза кўзли билак-узукларини кўриб юрак ўйноғига учраганман. Сабаби шуки, уларни тайёрлаган ҳунарманднинг исми-шарифлари кўрсатилмаган. Чет элдан келган меҳмонлар буни фақат совет миллати тайёрлаган деган маънони англа-

ишбди. Унга юрак кўрини бериб, меҳри-муҳаббати билан ишлаган, кўз нуридан ажраган ҳунармандлар бутунлай суриб ташланган, бутун бир халқнинг ижоди йўққа чиқариб қўйилганди. Эндиликда ундай бўлмайди. Чунки ўзбекларнинг ўз давлати, байроғи, тамғаси (герби), мадҳияси, ўз қонуни, Конституцияси, ўз армияси бор. Тилимизни чуқришга, кўзимизни ўйишга ҳеч кимга йўл бермаймиз энди.

Юқорида тилга олинган ҳунармандлар орасида бизнинг Ангренимизнинг ҳунармандлари ҳам бор. Улар Илоқ давлати давридаги бобокалонларимизнинг давомчиларидир. Улар ҳозир Қуллочилик комбинатида, «Ўзбекрезинотехника» ишлаб чиқариш бирлашмасида, Олтин қазиб чиқариш ва саралаш корхоналарида, кўмир конларида, олий таълим масканларида ва бошқа жойларда жасорат кўрсатмоқдалар.

Илоқ давлатининг тараққиётларини кўпинча унинг Шош давлати билан Фарғона давлати йўлида бўлганлигига боғлайдилар. Аммо, Илоқнинг ривожига туртки бўлган яна бир ривоят бор. Искандар Зулқарнайн Самарқандни забт этганида шаҳар халқи орасида ҳунармандларни Македонийга олиб кетармиш деган сўз тарқалибди. Шунда ҳунармандлар ганин бир ерга қўйиб, ўша туннинг ўзидаёқ бола-чақалари билан Фарғонага қараб қочишибди. Улар Хўжандга етганларида орқасидан келаётган бир одам «Сенлар қопқонга тушдиларинг, орқаларингдан армия келиб олиб кетади»,—дебди. Саросимага тушган ҳунармандлар қутилиб кетишнинг йўлини ўйлашади. Шунда ҳалиги хабар етказган одамнинг ўзи йўл кўрсатибди. Ҳунармандлар Сирдарёдан ўтиб, Қурама тоғлари оралиғидан Илоқ давлати ҳудудига кириб, яширинишиб қолишган экан.

Худонинг ўзи етказган бу бойлик туфайли Илоқ давлатининг ривожига янада ошиб кетган. Ҳунармандлар бир-бирларидан ўрганшиб янги-янги нарсалар яраттишган. Уша пайтларда олқорнинг калласига ўхшатиб ишланган тўртбурчакли чирогдошлар, тўрт хил ранг билан тустовуқнинг сурати солинган лаганлар, тухум

пўчоғидек юпқа, жарангдор, коса-ю, пилалар, феруза кўзга кумуш, тилла узуклар, биллакузуклар, шунингдек бошқа буюмлар пайдо бўла бошлабди. Улар ёрдамида зарб қилинган кумуш ва тилла тангалар Норвегия ва Швеция бозорларида тап олинган.

Илоқ давлатидан бизларгача етиб келган бу муқаддас водийда Тункентнинг довуғини янада баланд кўтарадиган Ангрени шаҳри дунёга келган. Бу шаҳар ҳунармандлари қўлни-қўлга бериб ишлаб, бугунги кунда шаҳарнинг 50 йиллик тўйига муносиб совға тайёрлаш учун меҳнат қилишмоқда.

ИШНИНГ БОШЛАНИШИ

Улкамда бойлик кўп, ҳаммаси ерда,
Қадоқ қўлларда-ю, билимдон эрда.
Ҳақни дилга жо қил, енгларинг шимар,
Сенга тегишлиси пешона терда.

Республикамизда каттагина ёқилган заҳиралари бўла туриб, кўмирни ҳам, нефтни ҳам минерал ўғитларни ҳам бошқа республикалардан олиб келардик. Ута қимматга келтирилган бу ашёлар ишлаб чиқарилган маҳсулотларининг таннархини бир-неча баравар ошириб юборарди. Донбассадан келтирилмаган кўмирнинг учдан бир қисмини паровознинг ўзи ёқиб адо қиларди. Республика раҳбарларига геология қидирув ишларини мустақил ўтказишга руҳсат этилмасди.

Агримизнинг 20-йилларида Оҳангорон водийсида В. А. Захаревич раҳбарлигида «Средазгеология» трестининг партияси иш бошлаган эди. Улар кўмирдан дарак берувчи баъзи бир ашёлар учраса ҳам уни қидириш истиқболсиз деб рапорт беришган. Республика раҳбарларининг такрор-такрор илтимосларидан сўнг 1934 йили Ангренига Д. М. Богданович билан В. А. Вировцевлардан иборат геология қидирув партияси қурилиш материалларини топиш ва уларнинг чегараларини аниқлаш учун юборилди. Бу ерда улар ҳар хил қурилиш материаллари бўлган 15 дан ортиқ конни белгилашади. Сарти-Бутканск деган жойда тилласи бўлган руда борлигини аниқлашади. Шунингдек, Жигаристонда қорамтир кўмирнинг қатлам борлиги ҳақида ва уни саноат учун қазиса бўлади, деган фикрга

келади. Д. М. Богдановичнинг эслашича кўмир қатла-
мининг очилиши кўиндагича бўлган:

Одамлар қандайдир қурилиш материаллари топиб,
уйлар қуриш учун ишлатишаётганмиши, деган хабарни
эштадилар. Улар, ўтган асрда ҳам шу райондан келти-
рилган лойни паровознинг ўтхонасига ўтга чидамли
материал сифатида ишлатишганидан хабардор эдилар.
Богданович бу миш-мишларни аниқлаш учун Жигарис-
тонга ўз ёрдамчиси Тимофей Иванович Корунецни
юборади. Корунец ўтказган қазилмада кўмир борлиги
аниқланади. Бу ҳақда Богдановичнинг республика
раҳбарларига берган маълумоти уларни қизиқтириб
қўяди. Улар қидириш ишларини давом эттириш учун
маблағ ажратишади. Д. Т. Богданович ишни давом эт-
казиб, Ангренда каолин лойи ва кўмир захираси кат-
та деган фикрга келади. Аммо, Урта Осиё геология
идораси раҳбарлари бунга ишонинмайди. Улар 27 ёш-
ли геологнинг айтган фикрига ишонмай, Оҳангорон
водийси геология қидирув ишлари учун истиқболсиз,
деган фикрни рўқач қилишади.

1939 йилларнинг бошида улар Мурғоб (Тожикис-
тон республикаси), Кўмирли (Қирғизстон республика-
си) конларини ўзлаштиришни бошлаш учун буйруқ
беришади. Бу жойларни ишга тушириш учун 10 мил-
лионлаб маблағ сарфланади-ю, аммо натижа чиқмай-
ди. Богданович ҳақ эканлигини кейинги Г. С. Чикризов
ўтказган қидирув ишлари исботлаб берди. Улар 1940
йиллардан бошлаб қидирув ишларини мунтазам олиб
борадилар. Улар худди ўша йилги Загансойнинг Ан-
гренга қўйиладиган жойида кўмир борлигини аниқ-
лашади.

1940 йили Иттифоқ ҳукумати кўмир саноати халқ
комиссарига Оҳангорон водийсида кўмир саноати қу-
рилишини бошлаш учун фармойиш беради. 1942 йили
Г. Чикризов ва Д. Богдановичларга йингирма миңг сўм-
дан давлат мукофоти берилди. Улар бу пулни мудофаа
фондига ўтказдилар.

1940 йилнинг кузига Жигаристон қишлоғи ёнига

чапг босган машина келиб тўхтади. Келганлар маши-
надан чодирларини, асбобларини, юкларини туширати-
лар, тоғ этагига чодирлар уриатилади. Тут дарахтига
«Ангреншахтақурилиши» деб ёзилган тахта қоқиб
қўйилади.

1940 йилнинг 20 сентябридан 31 декабрга қадар
Ўзбекистон ҳукуматининг чақирғигига асосан кон ва
посёлка қурилишига 1870 нафар ишчи келади. Оҳан-
горон воҳасидаги қурилиш бутун республиканинг мар-
казига айланади. «Правда Востока» газетаси ўзининг
1940 йил 9 сентябрь сонига «Ангреншахтақурилиши»
1-шахта учун жой таплади» деб ёзди. 13 октябрь: Урта
Осиё кўмир конлари «Ангреншахтастрой»га сезиларли
даражада ёрдам кўрсатади. Улар «Қизилқия»дан,
«Ленгер»дан, «Кўкёнғоқ»дан ва бошқа конлардан иш-
чилар йўллашади. 28 октябрда «Ангреншахтострой»да
тиббий-санитария ёрдами ташкил этилади. Тиббий
пунктга бошлиқ қилиб Тошкент канали қурилишида
тажриба орттирган З. Н. Пиёзов тайинланади. У ерда
10 нафар врач, 12 нафар фельдшер ва ҳамширалар иш-
лашади. Муайян иш жойларида шифокорлар, фельд-
шерлар хоналари ташкил қилинади. Кўп ўтмай бу
ерда касалхона очилади. Ўзбекистон ҳаво йўллари
бошқармаси 28-октябрдан бошлаб «Ангреншахта-
строй»га мунтазам равишда ҳаво-транспорт қатно-
вини йўлга қўяди. Ҳар кун эрталаб самолётда бар-
ча почтани ва газета-журналларни келтириб беришади.

1940 йилнинг 1 ноябри кунини Ангрен дарёсининг чап
қирғоғида 1-кон қурилиши бошланади ва асосий ствол-
нинг 10 метр узунликдаги чуқурлиги қавланади. 1-кон-
дан 100 метр нарида проходқачилар — йўл очувчилар
2-кон, кейин 3-кон қурилишини бошлаб юборишади. 2-
коннинг ўтиш йўлини Н. Айдаров, П. Семёнов, Н. Пи-
вен бригадалари бошлаб беришади. 5 ноябрда қури-
лишнинг кўчма Қизил байроғи учун социалистик му-
собақа қизиб кетади.

Шундай қилиб стахановчилардан орден соҳибини Ми-
тяев, Лягушевлар ўз мажбуриятларини ҳар кунини 200
фонзга етказиб адо этиб юришади. Трусев бўлса кун-
лик режани 225 фонзга етказди. Худякова бошлиқ Қи-

зил байроқли хотин-қизлар бригадаси ҳам ўз имкони-
ятларидан ошириб ишлашади. Улар ҳар кунлик топ-
шириқни 220 фонзга етказиш адо этишати. Худди шу
нингдек, Руденко, Усова, Анисимова бригадалари ҳам
жонбозлик кўрсатишади. 15 декабрь куни «Ангрен-
мостстрой»га кўчма кино ўрнатилади. Биринчи куни
улар «Катта вальс» киносини кўрсатишади. Зал 100
кишига мўлжалланганди. Кутубхонани ҳам шу ерга
жойлаштиришади.

24 декабрь: Бир неча кун олдин конда биринчи га-
лабага эришилди. 1-кондан кончилар 30 тонна кўмир
қазиб олишди. Кончилар коннинг асосий саноат қатла-
мига яқин келишди.

29 декабрь: 1940 йили, 26 декабрь куни 1-коннинг
51-метрида кончилар коннинг саноат қатламига етди-
лар. Кузнецов бригадасининг навбатчилари Богома-
зов, Минсайфин, Гатин, Котов ва ёрдамчи ишчи Хай-
руллина, пудратчи Зотовлардан иборат навбатчилар,
навбатчи уста Гавриловнинг раҳбарлигида қатлам-
ларни породадан (кўмир бўлмаган парсалардан) тоза-
ланган ҳолда кундузи соат учда коннинг саноат қат-
лаמידан биринчи тонна кўмирни қазиб чиқардилар.

Кўмирни қазиб чиқаришгина эмас, уни истеъмол-
чиларга етказиб бериш ҳам керак эди. Бунинг учун
Тошкентга қадар йўл қурмоқ лозим эди. Бу йўлни ҳа-
шар усули билан 17 кун ичида қуришди. Темир йўлни
бўлса, ўша 1941 йили ўн ойда қуриб битказишди. Йўл
қурилишига С. С. Денисов раҳбарлик қилди. Спиридон
Сергеевич бундан олдин вилоят йўл қурилиши бўлими-
ни бошқарарди. Айни вақтда электр-энергияси билан
таъминлайдиган линия ҳам керак эди. Бу мушкул иш-
ни З. А. Семёнов бошқарди.

— Одамларимиз жонбозлик билан, қўлни-қўлга бе-
риб ишлашди, — деб эслайди Евгений Александрович.
— Қараб туrolмасдик, одамларимиз биздан электр-
энергияни кутарди. Янги-янги корхоналар бизнинг ли-
ниямызга муштоқ экапликларини билдиришарди. Рес-
публика бўйича умумий раҳбарликни партиясининг би-
ринчи котиби Усмон Юсупов олиб борарди. Шунинг-
дек, Йўлдош Охунбобоев, Абдужаббор Абдурахмонов,

Б. Г. Мирзабековлар ҳам бу ишга сафарбар этилган-
дилар. 1941 йилнинг 9 сентябрида Ўзбекистон КП Мар-
казий Кўмитаси ва СССР халқ комиссари Совети Ан-
грен кўмир ҳавзасида кўмир разрезини қуриш ҳақида
қарор қабул қилди. Аммо, бу ишни 1942 йили «Кўмир
қатлами тахмин қилинган масофадан ҳам чуқур экан»,
деб қурилишни тўхтатиб қўйишди. Уруш кетаётган бир
пайтда ҳавзага экскаватор юборишнинг иложи йўқ
эди.

Ангрен ҳавзасидаги кўмирни очиқ усулда олиш
фикрини биринчи бўлиб геология-қидирув партиясининг
бош геологи Г. С. Чикризов айтди. Бу фикрни Урта
Осиё қурилиш олийгоҳининг хизматчилари, яъни ҳо-
зирги Тошкент политехника олийгоҳининг профессори
А. С. Понов ҳам қўллаб-қувватладилар ва исботлади-
лар.

Биринчи бинкорлар қамишзор ўришда саноат кор-
хоналари, маданий-манший, турар-жой биноларини
қуриш учун кўп куч ва меҳнат сарфладилар. 1939 йи-
ли бу ерга келган биринчи қурувчилардан А. Ф. Мура-
вицкий, Н. Т. Донушенко ва бошқалар ишни келган
кунлариланоқ бошлаб юбордилар. Уларнинг ихтиёри-
да битта автомашина, 50 бош от бор эди.

А. Муравицкий шундай эслайди: шаҳар менинг кўз
ўнгимда тикланди. Мен ва менинг дўстларим бу ерда
биринчи уйларни тикладик. Қамишдан мустаҳкамлан-
ган деворлар ҳозирги панеллардан ҳеч ҳам қолишмас-
ди. Уйлар гўё қўзиқориндай кўпайиб кетди. Одамлар
бундай, унча мураккаб бўлмаган уйдан севинишар, ўз
уйларини жиҳозлар билан тўлдириб, гурурланишарди.

МЕҲНАТ ФРОНТИ.

**Игитлар фронтда берарди зарба,
Она-ёр чорларди халқни сафарга.
Қари-ёш, хотин-қиз тинимни билмай,
Тамал тош қуярди улуг зафарга...**

1941 йил 22 июнда бошланган уруш халқимизнинг
тинч қурилиш ишлари режаларини йўққа чиқарди. Ам-
мо, бу уруш Ўзбекистонда ўзининг ёқилғи базасини
тезроқ қуриб, ишга туширишга ундарди. Бу ҳол рес-

публикамизининг ёқилги энергиясига бўлган талабинин қондириши кераклигини билдирарди. Бундан ташқари уруш туфайли кўчириб келтирилаётган заводлар, фабрикалар ёқилгига ниҳоятда муҳтож эди. 1941 йил 9 сентябрда Ўзбекистон Компартияси Марказқўми ва Республика халқ комиссарлари Совети Ангренда кўмир ҳавзасини қуриш учун махсус қарор қабул қиладилар. Ҳақиқатан ҳам Оҳангорон водийсида тез-тез портлашлар пайдо бўлиб турарди. Агар бундай портлашлар урушда вайроналик, ўлим, одамларга қайғу олиб келса, бу ердаги портлашлар минг-минглаб кетмончининг юмушини осонлаштирарди. Чунки қурувчилар миллионлаб куб-метр тупроқни кўчириб олиб, қатламга етишлари керак эдилар. Бу ишга раҳбарлик қилиш Республика Олий Кенгаши Президиумининг раиси Йўлдош Охунбобоевга юклатилган эди. У шу ерда яшаб раҳбарлик қилар, дам уни разрезда, траншея кавлаётганлар орасида, дам бинокорлар орасида кўриши мумкин эди.

Республика кўмир саноатини яратилиши учун ўн минглаб кишилар қатнашди. 1941 йилнинг июнь ва август ойларида Тожикистоннинг Понғоз қишлоғи колхозчиларидан бир неча юз нафар қурилишда ишлаш учун кўчиб келди. Ҳозир улар «Наврўз» посёлкасида яшашмоқда.

Қончилар посёлкаси ўша уруш йиллари қурилган. Ҳамма имконият қилинган тезроқ ишга туширишга қаратилган. Турар-жой биноларни қуриш оддийлаштирилган. У барак шаклида қурилди.

Кўпчилик мактаблар, шифохона, болалар боғчалари турар-жой биноларига жойлаштирилган. 33 нафар ўқувчига мўлжалланган биринчи мактаб 1942 йили очилди. У, қамишдан ясалган кулбадан иборат эди. Бу мактабнинг биринчи ўқитувчиси Тўхта Ермухамедов бўлган. Уруш йилларининг ўқитувчилари — госпиталлари билан бирга келган аскарлар, зобитлар эди. Уларнинг бири қўлтиқтаёқда бўлса, бошқаларининг қўллари бўйнига осилган бўларди. Улар ўша ўқитувчилик даврида озроқ соғайиб қолишса яна чақирув қозони билан фронт майдонига кетишарди.

Шаҳар қурилиши бир неча қўрғонлардан иборат

эди. Масалан: Соғорд, «Шахтёрский», «Правобережный», «Жигаристон», «Тешик-Тош», «Турк», «Углеразведка», «Станционный», «Городок энергетиков», «Центральный посёлок». Булардан тузукроқ қурилгани «Соғорд» эди. Унинг кўчалари, йўлақлари асфальтланган, дарахтлар ўтқазилган, дам олиш боғи барпо қилинган. Бу ерда 1943 йили 1 июлда 3-қурилиш бошқармаси ва «Ўзбекшахтастрой» бошқармалари ташкил этилган. Трестнинг ўзи Тошкентда бўлган. Тажрибали бинокор В. П. Прушинский раҳбарлигида 3-қурилиш бошқармасининг ишчилари Соғорднинг биринчи уйлари тиклаб бошладилар. Урушнинг бошларида посёлкада «Ангрен» номли промартель ташкил этилди. Унда тикув ва пойфазал цехидан ташқари сартарошлик, оҳак, бўйрачилик цехлари ҳам ишга киришган. Бу артелнинг раислигига тажрибали санатчи Д. С. Свердлов тайинланган. Ишлаб чиқариш бошлиғи этиб А. Д. Гермаус қўйилди.

1942 йилнинг бошида 8-кон қурилиши бошланган эди. Гидрогеологик шароитнинг қийинчиликлари туфайли бу қурилиш 1948 йилга келиб тўхтаиб қўйилди.

1942 йилнинг бошида, қачонки собиқ Совет армияси кенг фронт бўйлаб ҳужум бошлаганларида ва фашист босқинчиларидан Москва ва Тула вилоятларини озод қилганлари учун уларга совга тариқасида Ўзбекистоннинг биринчи кўмир шахтасини доний эксплуатацияга топширди. 1942 йили Ангренда 30 минг тонна кўмир қазиб чиқарилди. 1943 йили 55 минг тонна, 1944 йили 100 минг тонна. Шунинг билан бир қаторда 1943 йилда 2-кон ҳам махсуслот берувчи конлар қаторига қўшилган эди.

1940 йил бошларида ишга туширилган 3-та коннинг ускуналари ремонтлаб бўлиб қолди. Бунинг учун 1943 йили шаҳарда таъмирлаш-тажриба базаси ташкил қилинди. Кейинчалик бу ер паровозларни, буғли ва электр токида ишлайдиган экскаваторларни таъмирлаш базасига айлантирилди. Бу корхона 1977 йили қайта жиҳозланиб, марказий электро-техника устахонасига айлантирилди.

КОНЧИЛАР ХОТИРЛАЙДИЛАР...

Ийим йўқ, овқат йўқ, ишлар кўп эди,
Катталар сўзига жавоб «хўп» эди.
Лаънати фашистнинг гўрши кавлардик,
Очин ишласак ҳам кўнгил тўқ эди.

1942 йилининг баҳори. Қиш совуқлари ортда қолди. Ангреннинг биринчи кончиларидан Иван Александрович Урвонов шундай хотирлайди: Бизларнинг бу ерга келганимизга беш—олти ойча бўлди. Донбассдан 40 нафар кончи келгандик. У ёқда, узоқ Фарбда ўз кўлимиз билан портлатилган кон, ёнаётган Донбасс қолганди. Бу ерда ҳам кўмир ўз оёғимиз остида турибди. Уни республика, бутун мамлакат кутарди. Лекин уни қазиб чиқариш ҳаддан ташқари қийин эди. Электр энергиясини оддий ҳаракатлантирувчи (двигатель)да ишлаб чиқаришларди. Стволлардан ўтиш йўли (проходка) қўлда бажаришларди. Бунинг устига яна бизнинг бахтимизга қарши яна бир фалокат — трофик касали (маҳаллий безгак) қамраб олди. У одамларимизни қарийб йиқитиб қўйди. Баъзи вақтларда 100 кишидан 25—30 кишигина ишга чиқарди. Уларнинг кўпчилиги ҳам забойда (иш жойининг ўзида) йиқилиб қолышарди. Шундай бўлса ҳам ҳар қандай қийинчиликларга қарамай, 1942 йилининг 1 Май байрамига водийнинг 1-кони—Ангреннинг биринчи эшелон кўмирини ҳая қилди. Кўмир ортилган эшелон Тошкентга қараб қўзғалди. Қора кўмир устида баҳор моласи ҳаёт борлигини исботлаб борарди. Бу қувончли эшелонни 20 нафар энг илгор кончи кузатиб боришарди. Булар орасида Турғун Ҳасанов, Степан Богомазов, хотин-қизлардан Нурия Боқиева, Ҳанифа Саидова ва бошқалар бор эди.

1943 йил ҳаёт-мамот жанги кетаётган бир пайтда Ангренга келган қизлардан бири шундай эслайди: — Бизлар бўлажак Ангренга келганимизда ҳамма жой даладан иборат эди. Уйлар етишмасди, шахтада ётардик. Ўша вақтдаги ҳарбий шаронг бизлардан заводлар, паровозлар учун ёқилғи етказиб беришимизни талаб қиларди.

Нурия Боқиева эслайди: — Намагандан қизлар билан Ангрен қурилишига келганимизда 19 ёшда эдим. Бу ердаги иш хотин-қизларга мўлжалланмаганди. Қани,

кунни бўйи вагонеткани итариб, ичи тўла кўмирни манзилгача етказиб кўришгичи. Фронтдагиларга эса биздан ҳам қийин эди. Улар ушим билан олиншиб, қоп кечиб юришибди, — деган фикргина куч бериб, барча қийинчиликларни енгилга ёрдам берарди. Мен билан Падя Криченко деган қиз ишларди. У Киевда Балет мактабига ўқирди. Бу ерда вагонетка итарувчи. Бизда Маша Қолб деган аёл чилангар-электрчи бўлиб ишларди.

Қулларнинг бирида, бизнинг конда кабел ёрилиб кетиб, бутун кон, ҳатто озгина нам бўлган жойлар ҳам хавф остида қолди. Ушанда Маша ўз жонини ҳавф остида қолдириб, очилиб қолган ток олдига етди... У катта қийинчилик билан хавфнинг олдини олишга муваффақ бўлди. Лесогонлардан Таня Евченко, Сервер Сеидов, шунингдек, бошқа кончиларимиз фронт талабни қондириш учун барча имкониятларини ишга солдилар.

Қурилишнинг яна бир қатнашчиси Зухра Каримова шундай хотирлайди: — Бизда тўрт нафар қиз учун биттагина телогрейкамиз (камзулимиз) бор эди. Оёғимиздаги калышларимиз катталигидан сим билан боғлаб қўйиб, эркаклар ишини бажарар эдик. Ишдан келиб ўзимиз учун ётоқхоналар, бараклар, ертўлалар қурадик. Бунинг учун суткалаб (кеча-кундуз) ишлашга тўғри келарди. Ўша вақтдаги партия чақиригидан сўнг одамлар конга гуё дарёдек оқиб кела бошладилар. Қурилишда ишлаётганларнинг сони аввал 4 минг бўлса, чақирикдан сўнг республиканинг барча вилоятларидан яна 3 минг киши келиб, жами биз, кончиларнинг сони 7 мингга етдик. Ўша 1940 йили ташкил қилинган «Ангреншахтастрой» (уни Сталинуголь) деб ҳам аташарди. Бу посёлканинг аҳолиси тез орада 20 мингга ташкил қилиб қолди. Бу посёлка чодирлардан, ўтовлардан иборат эди. Ягона дам оладиган жойимиз ҳам ертўлага жойлашган чойхона эди. Кечалари чодирларимиз ёнида чиябўрилар бола йиғлагандай увлашиб чиқишарди. Оёқларимиздан тишлаб кетмасди деб пой-афзалларимизни ечмай ётардик.

Л. Қозирева эслайди: — Уруш келтирган қийинчиликлар ҳаддан ташқари кўп эди. Бизлар биринчи навбатда уларни эслатаймиз, балки, ўша қийинчиликлар-

ни қандай қилиб енганимизни эслаймиз. Бизларнинг дўстлигимиз ҳар биримизга бўлган ҳурмат-эътиборимиз, муносабатимиз ўша қиниқликларни енгилга ундарди. Боримизни бир-биримиз билан баҳам кўрардик. Ҳар биримиз ўз тегишимиздаги ширинликдан бир қисмини сақлаб қолишга, уни оталигимиздаги госпиталда ётган ярадорларга беришга ҳаракат қилардик. Бир куни кончилар ошхонасига карточка билан бериш учун тошбақа олиб келгани байрам бўлиб кетганди. Очликдан шишиб ўлганларни эсламай юзимиз йўқ. Биринчи қабристон разрез қурилиши билан бузиб ташланди.

Маҳкам Азимов эслайди: — 1941 йили бир гуруҳ ёшларни Тожикистоннинг Ашт райони Поиғоз қишлоғидан ФЗО да ўқийсизлар, деб олиб келишди. Ҳаммамиз 14—15 ёшли болалар эдик. Аммо, бизларни ўқитишмади, биринчи конга гўла ташишга қўйишди. Техника хавфсизлиги ҳақида ўқитиб ҳам ўтиришмади. Ҳамма нарса фронтга аталарди. Шунинг учун қандай келган бўлсак ўша кийимда ишлайвердик. Баъзан учун чопонларимиз халақит берарди.

Аммо ёшлар ҳар қанча қийналишса ҳам ишдан қочинмади. Кунлардан бирида Маҳкам Азимовни ва бир қанча ёшларни ФЗОга ўқишга юборишди. Маҳкам у ердан ишни нормалаштирувчи касбини эгаллаб қайтди. Шундан сўнг у 9-конда ишлай бошлади. У, ҳозир «Ўзбекуголь» акционерлик бирлашмасининг, «Ўзбекуголь» ҳиссадорлик фирмаси директорининг ўринбосари вазифасида ишлаб келмоқда.

Ольга Тимофеевна Хмирова: — (эрининг фамилиясида Қайдошко) — эслайди: — Уруш йиллари бизни жуда тез катта қилиб қўйди. Чилангарга шогирд бўлиб ишга келганим эсимда. Саша Хлонков. У бу вақтда 12 ёшга тўлганди. У Меҳнат Шухрати ордени билан мукофотланганди. Бола ориқ, тўйиб емагандан қўллари ипга ўшар, шикоят қилмасдан ишларди, нормасини бажарарди. Охир оқибатда Александр Борисович Хлонков ракета қурилишининг кўзга кўринган олими бўлиб етишди. Бизнинг бахтимизга қарши космос фақат га-лабадан иборат эмас экан. Унда йўқотиш ҳам бўлар экан. Саша бугун биз билан бирга эмас...

1943 йилнинг бошида давлат саноатини ривожлантириш учун 1 миллиард сўм ажратилган эди. Шундан шахта қурилишига 62 миллион сўм белгиланган бўлиб бу маблағ йил охиригача тўла ўзлаштирилди. Ўша йили Ўзбекистон Олий Кенгаши бир гуруҳ кончиларни Меҳнат Шухрати ордени ва Олий Кенгашнинг Фахрий Ёрлиғи билан мукофотлаганди. Шунинг билан бирга СССР кўмир саноати халқ комиссари ҳам ўзининг Мақтов қоғози билан мукофотлаган эди. Булар орасида: Мусавали Ғаниев, Қўлдон Эшбоев, Қули Дурматов, Сервер Сендов, Мурод Ягмуров, Т. Ахмонов, А. Холлиқов, Исмонл Ибрагимов, Жўра Султонов, Ёқуб Эшматов, Туркар Мирзақулов, Шокир Шерматов ва бошқалар бор эди.

Ўша кунлари Фарғона водийсидан фронтга қизлардан иборат бир эшелон ҳамширалар, телефонисткалар, алоқачиларни юборишган экан. Улар Тошкентга етишганларида Ватан кўмирга муҳтож деб эшелонни Ангренга — кон қурилишига жўнатишибди. Булардан ташқари қонунни бузиб судланганларни ҳам шу ерга жўнатиб бошладилар. Бизнинг тоғимизда тикашли сым билан ўралган жойлар кўзга ташлана бошлади. Меҳнат-ахлоқ тузатиш колонналари кела бошлади. Уларнинг ораларида ноҳақ жазоланганлар кўп эди. Бу тadbир ўзини оқламади. Олтмишинчи йилга келиб уларни бу ердан олиб кетишди.

Уруш йилларида 1700 нафар комсомол қиз кончилик касбини эгаллашди. Булар орасида М. Ҳамидова, Р. Умарова, Ҳанифа, Санобар Сандовалар, Ф. Мустафина, З. Каримова ва бошқалар бор эди.

Д. А. Голубятникова эслайди: — Бизлар 1943 йили Наманган вилоятидан келдик. Бизларни Тешик-тошдаги чодирларга жойлаштиришди. Тешик-Тош лобёвкаси қамши билан ёпилган ертўлалардан иборат эди. Қурлини материаллари етишмас, лекин қамши кўп эди. Бу ерда пашша, чиябўрилар несагандан ҳам ортиқ эди. Қўнчилик безгак билан оғришди. Иш нормамиз ҳар биримиз учун 20 вагонетка кўмирни қўлда юклаб, жойинга етказиб ағдарилдан иборат эди. Бизлар уни 21 вагон қилиб бажарар эдик. 21-чегга «Қалнини

қизлари учун», деб ёзиб қўяди. Бир ойга берилган озиқ-овқатимизни 10 кунда адо қиларди. Нормадан ошиқча бажарилган иш учун бўтқага ёки макаронга талон берарди. Моддний рағбатлантириши тариқасида иш кийими, бир бўлак совуни, бир кийимлик чит, каллини берарди. Овқатга қўшимча бўлсин деб махсус одамларга қуроқ бериб, балиқ овлашга, тошбақа тутишга юборишарди. Урушнинг охирига келиб кончилар ўзлари учун ҳар бирига 50—60 киши сиғадиган барак қуриб олғиши. Бунинг учун ҳар бир киши ёғоч, катта-катта чиқиндиларни, бўлак-бўлак кўмирларни ҳам ташиб келарди. Совуни йўқ ҳисобида эди. Ҳар ким ўз кийимини каолин билан, кўмир билан юварди. Шахтада ҳамма ишлар қўлда бажарилар, оддий механизм ва асбоблар ҳам йўқ эди. Породаларни чўкич билан синадирадди. Бугун бу аҳволни кўз олдимишга келтириши ваҳималироқ туюлади. Ваҳоланки, бизлар шу аҳволда яшаб, ишлаганмиз.

Кончиларимиз тез орада республикага танила бошлашди. 1943 йили 31 августда «Правда Востока» газетаси шундай деб ёзганди: —«Тошкент-Сталинуголь» конининг коллективи ойлик кўмир қазиб чиқариш режасини муддатидан олдин, яъни 29 августда адо этдилар. Августнинг охириги кунлари суткалик кўмир қазिश режаси ортиги билан бажарилмоқда. Қизил Армиянинг фронтдаги ғалабасига жавобан янада жасорат билан ишлаб, фронтга ва халқ хўжалигига режадан ташқари 100 тонна кўмир бериш мажбуриятини олди». Газета муҳбири, шунингдек конда мустаҳкамловчи бўлиб ишлаган Матрёна Шемчукнинг Ленин ордени билан мукофотланганини ҳам ёзади. Шунингдек, Ангренда эркаклар касби бўлган пармалаш ҳунарини эгаллаган Вера Шиян ҳақида ҳам сўз юртилган эди.

Тамарахонимнинг кон қурувчилари ҳузурига меҳмон бўлиб келгани катта байрамга айланиб кетганди. Тамарахоним ўз қўшиқ ва рақслари билан кончиларни шушуд этди.

1942 йили Тешик-Тошда ФЗО мактаби очилди. 1943 йилнинг бошида бу ерда ўқув комбинати ишлай бошланди. Бу ерда иш бошлаган кечки ишчи-ёшлар мактаби

ҳам қийин аҳволда эди. Ўқув қуроллари йўқ эди. Қўнгина дарсларни газетанинг қирғоқларига ёзишарди. Шу пайтларда шахримизга чиройли ёш аёл Фроия Семёновна Валигура ўқитувчи бўлиб келди. У олдин ташкилотчи, тарқалиш ҳолига келиб қолган кечки ишчи ёшлар мактабининг бошқарарди. Унинг дарслари ҳаётий ва қизиқлари бўлганлиги учун ҳамма қатнардди. Улар ишдан чарчаган, оч ва кир-чир бўлишларига қарамай, ўқишни исташарди. Уни ҳаётнинг ўзи талаб қиларди. Ахир улар ҳам давр тақозоси билан эрта улағиб қолган 16—18 ёшлардаги йиғитчалар эди-да. Улар дарсада ўтиришиб, ухлаб қолишар, уларни уйғоттишмасди. Ишнинг оғирлигини, айниқса, ёшлар учун қанчалик қийин эканлигини ҳамма сезиб турарди. Шундай бўлса ҳам дарсадан қолмастан билим олишга ҳаракат қилишарди. Мабодо касал бўлиб қолса ёки ишдан кечроқ чиқиб қолинса бошқа вақтда тўлиқ қатнашарди.

1944 йили Ангренда 10-синфин битирувчиларининг таънавали йиғилиши бўлиб ўтди. Булар: Зина Фёдорова, Лида Хлонова, Валя Лежнев, Роман Вайнтрауб ва бошқалар... Ҳаммаси бўлиб 7 нафар ўқувчи эди. Буларга дарс берган биринчи ўқитувчилар қўидагилардан иборат эди: Г. Мадорова, Х. Қурбонова, В. И. Корской, Л. Шонсмадова, З. Қаримова ва бошқалар. Уларнинг авлодлари ҳозир ҳам ўқитувчилик қилиб, анъанани давом эттирмоқдалар.

Нина Владимировна Матросова эслайдди: конда вагонеткани итарувчи бўлиб ишлаётган эдим. Фроия Семёновна менинг педагогика институтида ўқиганлигим ва мактабда ўқитувчи бўлиб ишлаганлигимни эслаб кон раҳбарларидан мени ўқитувчиликка қайтаришларини илтимос қилибди. Бу илтимос бажарилди (ҳозир Нина Владимировна мактаб директори вазифасини бажариб келаяпти).

1944 йили Тешик-Тош қўргониди 300 ўрнили 1-мактаб очилди. Унга Ю. А. Кисбель директорлик қилди. 1946 йили Армия сафидан бўшатилган Ева Михайловна Гигаурн (бу аёл урушнинг бошидан охиригача ҳамшира бўлиб ишлаган ва жанговор орден ва медаллар соҳибаси) ҳам шу мактабда ишлади. Космонавт